

PRESJEK KROZ ANTROPOLOGIJSKE TEORIJE KULTURE

NIKOLA SKLEDAR
Filozofski fakultet u Zadru
Faculty of Philosophy in Zadar

UDK/UDC: 316.7: 008
Pregledni članak
Review

Primljeno :1990 - 12 - 21
Received

O kulturi, njenom smislu i funkciji, o uvjetima i uzrocima nastanka i razvoja različitih njenih varijeteta postoje razne teorije. Kulturna ili socijalna antropologija, u sprezi s filozofijom kulture, dala je temeljni doprinos u korpusu komplementarnih humanističkih kulturoloških disciplina. Najznačajnije antropološke teorije kulture jesu evolucionistička, difuzionistička, funkcionalistička i strukturalistička.

O smislu i funkciji kulture kao permanentnog nastojanja organiziranja, humaniziranja i oplemenjivanja čovjekova života kroz povijest, ra razliku od nekulture, te o uvjetima, uzrocima i utjecajima koji su djelovali na oblikovanje i povijesni razvoj različitih kultura i socio - kulturnih identiteta i varijeteta, postoje razne i brojne teorije koje je teško strogo disciplinirano rubricirati. No, kulturna ili socijalna antropologija, u više ili manje svjesnoj ili priznatoj sprezi s filozofijom kulture, dala je ipak temeljni (i pionirski) doprinos u korpusu kulturoloških disciplina (sociologija kulture, sociologija umjetnosti, sociologija spoznaje, odnosno sociologija znanosti).

U ovom kontekstu kulturologija, dakako, nije shvaćena u smislu L. White, a koji njen predmet - kulturu - drži fenomenom sui generis, već u smislu multidisciplinarnog, komplementarnog znanstvenog i filozofijskog pristupa kulturi kao ljudskom, univerzalnom, dinamičnom, povijesno - društvenom fenomenu.

Najznačajnije od tih kulturno - antropoloških teorija jesu evolucionistička, difuzionistička, funkcionalistička i strukturalistička teorija, koje, svaka na svoj način i iz svog kuta promatranja, tumače biti i elemente kulture.

Evolucionizam kao teorija razvitka društva i kulture vuče korijene iz teorije o

organskoj evoluciji (Linnee, Lamarek, Darwin) po kojoj se živi organizmi razvijaju od zajedničkih najnižih oblika prema višim, sve do homo sapiensa kao najvišeg stupnja tog razvitka. Njeni zastupnici su u potrazi za korijenima društveno - kulturnih sistema počeli istraživati izolirana primitivna društva, i to su počeci kulturno - antropoloških istraživanja (Frazer, Tylor).¹

E. Tylor određuje kulturnu (socijalnu) antropologiju kao znanstveno istraživanje zakonitosti razvitka duhovnog, kulturnog i društvenog života. Njen je zadatak da proučava evolutivno, progresivno kretanje racionalnosti i kulture.² On zastupa jednu vrstu racionalističke koncepcije kulture te smatra da su njeni temelji racionalni. Antropološka pretpostavka mu je da je čovjek razumno biće, pa su i društvene i kulturne institucije racionalne kategorije. Prema tome, samo nesputani racionalitet osnova je i preduvjet razvitka kulture. Iracionalizam je samo rezultat neznanja ili pogreške. Tradicionalizam, tj. nekritičko prihvaćanja običaja smetnja je tom napretku. Tylor nastavlja i samu tradiciju britanskom utilitarizma. Po njegovu mišljenju društvene i kulturne ustanove racionalni su izraz ljudskih interesa i ciljeva. Tako npr. jezik služi kao oruđe ljudske komunikacije, moral je sredstvo za postizanje ljudske sreće, mit je rezultat potrebe primitivnog čovjeka da objasni svijet koji ga okružuje, a religija proizlazi iz čovjekove težnje da protumači fenomene smrti i sna. Čovjekove urođene osobine i odrednice da je razumno, inteligentno biće određuje njegovo ponašanje, a utjecaje sredine i zatečene kulture, Tylor svodi na neznatnu mjeru, za razliku od nekih kasnijih antropologa i njihovih orijentacija.

Osnovna je postavka evolucione teorije da postoji jedinstveno podrijetlo čovječanstva i jedinstvena historija ljudske vrste, što navodi na zaključak o jedinstvenom izvoru i povezanosti razvitka svih društveno - kulturnih oblika. U osnovi ove teorije stoji onto - antropološka pretpostavka o univerzalnoj ljudskoj naravi po kojoj su ljudske potrebe u biti slične u sličnim uvjetima, a mentalni principi funkcioniraju jednako. Znači, evolucionisti ističu mentalno jedinstvo ljudskog roda i na osnovi usporedbe različitih kultura izvode generalizacije o principima razvitka. Naravno, pitanje je da li su oni raspolagali relevantnom empirijskom evidencijom za te generalizacije i klasifikaciju povijesnih oblika društvenog i kulturnog razvitka. Prije se radi o dedukciji iz teorijske sheme koju su samo ilustrirali empirijskim podacima.

Evoluciona teorija kulture je suprotnost relativizmu koji priznaje samo specifičnost i različitost pojedinih društava i kulture. Ona traži opće principe s pomoću kojih bi se povezale različite forme ljudskog života i ustanovila

¹Kulturna i socijalna antropologija, kako je već rečeno (C. Levy Strauss), zapravo su iste znanosti s istim predmetom - ljudskom kulturom i čovjekovim materijalnim i duhovnim stvaralaštvom, samo ga promatraju iz različitih rakursa. Socijalna u fokus stavlja oblike ljudskog duha i socijalnu organizaciju, a kulturna čovjekove djelatnosti (i proizvode) u svrhu mijenjanja njegove okoline.

² Usp. E. Hac (Hatch), *Antropološke teorije I, II*, BIGZ, Beograd, 1979.

jedinstvena linija društveno - kulturne povijesti. Ona pritom, inzistirajući na uniformiranosti kulturnog života, zanemaruje donekle specifičnosti i raznolikosti i uklapanje pojedinačnog i posebnog u opće, što je kao svojevrsna shematizacija, njen osnovni nedostatak.³ To, međutim, ne obezvređuje sasvim nastojanja evolucionista. Oni su potakli razvoj antropologije, budući da su nastojali objasniti, a ne samo opisati povijesni, razvitak čovjeka i njegove kulture.

Kasnije antropologijske teorije razvijale su se kritički elaborirajući evolucionu teoriju, ili pak u suprotnosti spram nje.

Difuzionizam (F. Boas, R. Benedict i drugi) javio se kao suprotnost evolucionizmu i reakcija na intelektualizam u poimanju kulture.

Boas drži da se kultura ne temelji prvenstveno na načelima razuma i neposredne korisnosti te da su kulturne ustanove i tvorevine pretežno iracionalne. Stoga on značajno mjesto u kulturi daje i tradiciji prema kojoj se ljudi odnose emotivno, jer se običaji održavaju često i usprkos njihovoj (neposrednoj) nekorisnosti. Kao takvi, tradicionalni obrasci ponašanja utječu na pojedince. Boas je kritizirao evolucioniste za, po njegovu mišljenju, kvazihistorijsku rekonstrukciju društveno - kulturnog razvoja, bez dovoljno iskustvenih podataka i dešifriranih simbola, znači za spekulativnost i shematizam. U tom smislu osobito je ukazivao na specifičnost i osebnost orijentalnih kultura i njihove simbolike i, s tim u vezi, na potrebu većeg razumijevanja i stanovitog relativističkog tumačenja kulture. U difuzionizmu se prije svega radi o isticanju jednog značajnog faktora povijesnog razvoja i kulturne dinamike, tj. difuzije ili prenošenja i miješanja kulturnih tekovina do kojeg dolazi njihovim dodirima.

Međutim, osim vanjskih čimbenika (dodir kultura), postoje i neki unutarnji stvaralački motivi i kulturne potrebe što uvjetuju kulturno stvaralaštvo i razvoj, a što su difuzionisti zanemarili.

Nadalje, kulturne razlike, po njima, nastaju pod utjecajem geofizičkih činitelja. Oni ne ispituju kulturu kao cjelinu, nego samo pojedine njene elemente i njihovu prostornu distribuciju. Dakle, po difuzionistima, pojedine socio - kulturne zajednice stvaraju samo mali broj kulturnih tvorevina i vrednota, što bi govorilo neoriginalnosti i neinventivnosti čovječanstva, budući da, navodno, više preuzima nego stvara. To je svakako sporno, jer se tako ne može objasniti proces razvitka, a i stvaranja kulture i povijesti, proizvođenje kulture i života, koje uključuje više stvaralačkih i inventivnih čovjekovih kvaliteta, više originalnosti što rađa raznolikošću, izvornošću i bogatstvom društvenih i kulturnih tekovina čovječanstva, nego li su to mislili difuzionisti.

Funkcionalistička antropologija se razvila na temelju Durkheimova općeg teorijskog modela i metodologijskih načela. Njegova komparativna sociologija bila

³ Usp. Z. Pešić - Golubović, *Antropologija kao društvena nauka*, IDN, Beograd, 1967.

je ishodište za analizu primitivnih društava što se kasnije samo modificirala.⁴

E. Durkheim se suprostavio racionalističkim i utilitarističkim shvaćanjima kulture i mislio da je ona utemeljena emocionalno te da posjeduje moralni autoritet. I on je kulturu držao svojevrsnim fenomenom sui generis (sociologizam). Kolektivna svijest, kolektivne predodžbe - kultura, neovisna je s obzirom na materijalnu osnovu društva, a kultura i društvo djeluje po svojim vlastitim principima, neovisno od utjecaja i interesa pojedinaca na koje ona (kolektivna svijest) presudno utječe moralnim autoritetom koji svojim simboličkim značenjem (strahopoštovanjem, totemom) ima snagu prisile, a koji (autoritet) se učvršćuje i potvrđuje religijskim obredima (npr. kršenje neke moralne norme predstavlja simboličku prijetnju cijelom društvu). Prekršitelja se drži zlom, dijaboličkom, za društvo štetnom osobom.

Za Durkheima je karakteristično stanovito relativističko shvaćanje kulture. Društveno - kulturne ustanove razvijenog, civiliziranog društva nisu nužno ispravnije i korisnije od ustanova primitivnih društava, budući da nisu utemeljene u razumu i neposrednoj korisnosti (nego a - racionalno, emotivno), pa stoga nisu apsolutni kriteriji istinitosti (ispravnosti) i korisnosti (jako postoji razlika između primitivnih i razvijenih društava s obzirom na razvoj pojedinačnosti i osobnosti). Primitivna se društva odlikuju homogenošću, podložnošću pojedinca običajima i društvenim normama, strogom društvenom kontrolom i oštrim suzbijanjem svakog odstupanja, dok je za složena, razvijena društva karakterističan veći stupanj razvijenosti, ali pod bitnim utjecajem kolektivne svijesti.

Osim sociologizma, druga je važna značajka Durkheimov funkcionalizam, tj. sagledavanje određene društvene ili kulturne činjenice u funkciji koju ima u održavanju kolektivnog života, društva, sistema kao skladne cjeline (npr. neki religijski obred ne može se razumjeti ako se ne gleda u vezi s društvenom funkcijom koju ima).

No, Durkheimov funkcionalizam nije utilitarizam (pragmatizam) u doslovnom smislu riječi, budući da funkcija određene društvene (kulturne) činjenice (ustanove, tvorevine) nije njezino služenje neposrednim materijalnim i fizičkim interesima čovjekovim, već njegovu duhovnom, moralnom, kulturnom, znači, kolektivnom životu.

Oba glavna predstavnika funkcionalizma u antropologiji B. Malinowski i Radcliff - Brown prilagodili su Durkheimov kategorijalni aparat za proučavanje manje razvijenih, jednostavnijih društava i kultura. Interes za te kulture, međutim, nije proizlazio samo iz znanstvenog erosa, nego je bio i stanovit izraz potreba engleskog društva za ne više tako sigurnom stabilnošću kolonijalnog imperija poslije I. svjetskog rata. Zato je i u središtu zanimanja socijalne antropologije funkcija pojedinih kulturnih pojava i ustanova u kolonijama, kod domorodaca, sa stanovišta očuvanja kolonijalnog sistema. Osobiti su interesantni oni kulturni

⁴ Usp. C. Levy - Strauss, *Strukturalna antropologija*, Stvarnost, Zagreb, 1977.

čimbenici - simboli, običaji, rituali, što osiguravaju moralnu povezanost u zajednici.

Za Malinowskog je kultura, kao integralna, nadindividualna struktura institucija, koje se integriraju na načelu krvnog srodstva i prostornom načelu, integrativni faktor za funkcionalno jedinstvo svih dijelova društva, za njegovu ravnotežu.

Za Radcliff - Browna društvo i kultura su integrirani sistemi u kojima svaka institucija s relativno trajnim pravilima i uzorcima ponašanja za pojedince ima svoju funkciju u održavanju stabilnosti cjeline. Pri objašnjavanju stabilnosti polazi od prilagođavanja, i to na ekološkoj razini (prilagodba fizičkoj okolini), na institucionalnoj razini (idejno prilagođavanje, očuvanje reda suradnjom i prevladavanjem sukoba) i na kulturnoj razini (socijalizacijom vrednote sistema postaju individualni ciljevi).

I ova je orijentacija reakcija na evolucionizam (ali i na difuzionizam) suprostavljajući se i povijesnom shvaćanju kulture i njenoj atomizaciji.

To se očituje prije svega u njenom shvaćanju da rekonstrukcija povijesti nije značajna za antropologiju ako prošlost nije prisutna u sadašnjosti, budući da su za antropologiju interesantni samo suvremeni uvjeti i faktori postojanja čovjeka i kulture.

No, funkcionalna analiza pojedine kulturne fenomene ne istražuje istrgnuto iz cjeline kulturnih sistema uspoređivanjem pojedinih elemenata, nego u funkciji globalne strukture društva i kulture, te u odnosu prema drugim djelovima te cjeline (npr. svaki običaj, vjerovanje, materijalni predmet u svakom tipu civilizacije ima neku životnu funkciju i zadatak i nužan su dio funkcionalne cjeline).

Za Malinowskog npr. funkcija je onaj srednji član, terminus medius, što povezuje ljudsku motivaciju nastalu iz bioloških nagona i individualnih potreba s kulturnim tvorevinama kao ciljevima što ih zadovoljavaju.

Po Malinowskom je kultura onda čovjekov proizvod kojim stvarajući dobra i vrijednosti, postiže svoje ciljeve i namiruje svoje potrebe - primarne i sekundarne, jer se i primarne potrebe zadovoljavaju po standardima određene kulture. Zadatak je funkcionalne analize, dakle, da ispita odnos između kulturnih potreba i djelatnosti.

Za Radcliff - Browna značajniju ulogu u objašnjavanju društvenih i kulturnih pojava igraju pojmovi strukture, institucije, institucionalnog djelovanja, znači socijalne organizacije (zato ga zanima srodnički sistem), dok su ljudske potrebe i vrijednosti za njega tu irelevantne.

Pojmovi funkcije i strukture su tijesno povezani, jer bit je funkcije da održi kontinuitet strukture, tj. njenu stabilnost i sklad (a ne konfliktost).

On prigovara Malinowskom (ispravno) shvaćanje o svrsishodnosti svakog kulturnog sistema, odnosno funkcionalnosti svih kulturnih pojava i institucija, jer rezultat ljudske djelatnosti mogu biti i promašaji, budući da ljudi mogu i pogrešno tumačiti svoje potrebe i ciljeve i, s tim u vezi, odabrati pogrešna sredstva njihove realizacije.

U osvrtnu na funkcionalizam možemo reći, da je funkcionalna analiza metoda za istraživanje društveno - kulturne morfologije i njena funkcioniranja, horizontalnog povijesnog presjeka što zahvaća samo sadašnjost i aktualnu povijest, a ne i za društvenu i kulturnu dinamiku. Kulturne pojave i sistemi (kao i ljudske potrebe) nisu statički zatvoreni i samodovoljni, već imaju svoju povijest i prijeklo, pa se i njihova funkcionalnost ne može ispitivati samo u postojećem stanju nego i u odnosu na kretanje kulture i kulturni razvoj. Stoga je potrebno upotrebljavati i usporedno - povijesnu metodu i kombinirati, metodologijski oprezno i kritički, funkcionalnu i povijesnu metodu.

Pod utjecajem rezultata do kojih je došla lingvistika (F. Saussure) - strukturalna antropologija C. Levy - Straussa smatra da u temelju svih društava i kultura, svih društvenih organizacija i kulturnog stvaralaštva leže određene urođene i trajne strukture ljudskog duha. Te arhetipske mentalne strukture izražavaju se u arhetipovima ljudske društvene organizacije.⁵

Univerzalni princip na kojem se zasniva svaki oblik kulturne i društvene organizacije (primitivni ili suvremeni) jest princip razmjene (razmjena simbola, dobara i žena). Ta je teza bila predmet mnogih rasprava i kritika (Sartre, marksisti).

Na osnovi rečenog, možemo zaključiti i na temeljne značajke strukturalističke metode, a to je da u proučavanju društvenih i kulturnih pojava (običaja, vjerovanja, srodstva, institucija) traži dublju strukturu (temeljni strukturalni plan) kao trajni "ključ" za njihovo tumačenje (kako u primitivnim tako i u modernom društvu). Ona upotrebljava jedan kod za analizu svog predmeta koji je zajednički svim vrstama spoznaje. S tim u vezi nameće se bitno metodologijsko, a i filozofijsko pitanje o odnosu strukture (duhovno - društvene) i povijesti (ljudskog praxisa, novih mogućnosti stvaralaštva), tj. o odnosu pojedinca i društva, te ulozi ličnosti u društvu, što je inače vrlo složen problem.

C. Levy - Strauss, suglasno strukturalističkom shvaćanju i metodi, pridaje nadređen značaj strukturi, sistemu, a podređen subjektu i subjektivitetu kao productoru stvaralačke prakse. Odnos prirode i kulture rješava se sa stanovišta naturalističkog redukcionizma stavom da se "kultura reintegrira u prirodu" (ljudsku prirodu) čime se suprotstavlja koncepciji razvoja društva u vremenu povijesti a u vezi s razvojem ljudske svijesti.

U evolucionizmu (E. Tylor) i difuzionizmu (F. Boas), dakle, na djelu je stanovito (iako različito) dinamičko, procesualno shvaćanje kulture i kulturnih pojava, dok se u funkcionalizmu i strukturalizmu radi o svojevrsnom esencijalističkom, statičkom shvaćanju. U evolucionizmu se, nadalje, očituje racionalizam i utilitarizam u poimanju čovjeka (kao "homo fabera") i kulture kao evolutivnog, progresivnog kretanja čovjekove socijalne i kulturne organizacije.

U difuzionizmu je bit kulture i kulturnih oblika shvaćena kao a - racionalna, emotivna i partikularna. Njeno širenje (iz jednog iskonskog središta) odvija se

⁵ Op. cit.

mehaničkim dodirima i utjecajima.

Funkcionalizam u raznim varijantama (B. Malinowski, Radcliff - Brown na Durkheimovu tragu) smatra da je kulturi osnovna njena duhovna integrativna društvena funkcija koja osigurava stabilno i skladno funkcioniranje društveno - kulturnog sistema kao cjeline.

Po strukturalizmu (C. Levy - Strauss), pod utjecajem, rezultata lingvistike o "temeljnem strukturalnom planu" svih jezika, postoje trajne mentalne strukture čovjeka (arhetipovi) koje su kao takve duhovna osnova svih kultura (kako primitivnih, tako i suvremenih), temelj svih društvenih i kulturnih institucija i obrazaca. Univerzalni princip na kojem se zasniva svaki oblik socijalne i kulturne organizacije jest princip razmjene (simbola, dobara i žena u primitivnim društvima).

I da zaključimo: usprkos naznačenim znatnim razlikama među ocrtanim teorijama u tumačenju svih uvjeta, značajki i funkcija kulture i kulturnih fenomena te odnosa između njih, može se reći da one imaju nešto zajedničkog u pristupu i shvaćanju čovjeka i ljudske kulture: to je u osnovi humanističko shvaćanje da je čovjek kao duhovno i društveno, simboličko i stvaralačko biće, biće kulture - proizvod, ali i proizvođač kulture, čija se univerzalna bit, zavisno od sklopova složenih povijesno - društvenih i uključenih fizičkih i psihičkih faktora, uvjeta i determinanti, manifestira u pojedinim, specifičnim svojim identitetima i varijetetima.

Literatura

- E. Cassirer, *Ogled o čovjeku*, Naprijed, Zagreb
A. D i e n e r, *Philosophische Anthropologie*, Dusseldorf - Wien, Econ Verlag
1978.
V. E r l i c h, *U društvu s čovjekom*, Liber, Zagreb, 1978.
E. H a c (Hatch), *Antropološke teorije I, II*, BIGZ, Beograd, 1979.
C. L e v y - S t r a u s s, *Strukturalna antropologija*, Stvarnost, Zagreb, 1977.
Z. P e š i ć - G o l u b o v i ć, *Antropologija kao društvena nauka*, IDN,
Beograd, 1967.

*Nikola Skledar: AN OVERVIEW OF THE ANTHROPOLOGICAL
THEORIES OF CULTURE*

S u m m a r y

There are different theories about culture, its fuction and purpose, conditions and causes of its origin and also development of its varieties. Cultural or social anthropology together with the philosophy of culture gave a fundamental contribution within the complementary humanistic culturological disciplines. The most significant anthropological theories of culture are certainly the following: evolutionary, diffusionist, functionalist and structural.